

ابن مخلب: از والیان مکه در روزگار خلافت عباسیان

محمد بن اسماعیل بن مخلب مشهور به ابن مخلب^۱ در اوایل سده چهارم ق. همزمان با خلافت مقتدر بالله خلیفه عباسی بر مکه حکمرانی داشت.^۲ اما از تعیین او از جانب خلیفه عباسی گزارشی در دست نیست. برای او نام‌های دیگری چون ابن مُحارب^۳، ابن مُخلد^۴ و ابن مجلب^۵ یاد شده که گویا تصحیف ابن مخلب است. آغاز و مدت حکمرانی او مشخص نیست. البته به سبب نابسامانی اوضاع مکه در آن روزگار، در ولایت ابن مخلب بر مکه تردید شده است.^۶

از زندگی ابن مخلب جز همزمانی حکمرانی وی با حمله قرامطه بحرین به سرکردگی ابوطاهر قرامطی^۷ در روز ترویبه به سال ۳۱۷ ق.^۸ گزارشی در دست نیست.^۹ در

کوشش زهیر زاهد و عطیه، بیروت، عالم الکتب، ۱۴۰۶ ق؛ فتح الباری: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ ق.)، بیروت، دار المعرفه؛ الفهرست: ابن الندیم (م. ۴۲۸ ق.)، به کوشش تجدد؛ القرآن فی الاسلام: سید محمد حسین الطباطبایی (م. ۱۴۱۲ ق.)، ترجمه: الحسینی؛ کنز العمال: المتقی الهندی (م. ۹۷۵ ق.)، به کوشش صفوة السقاء، بیروت، الرساله، ۴۱۳ ق؛ اللباب فی تهذیب الانساب: ابن اثیر علی بن محمد الجزری (م. ۶۳۰ ق.)، به کوشش احسان عباس، بیروت، دار صادر؛ المحرر الوجیز: ابن عطیه الاندلسی (م. ۵۴۶ ق.)، به کوشش عبدالسلام، لبنان، دار الکتب العلمیه، ۴۱۳ ق؛ مسند الشامیین: الطبرانی (م. ۳۶۰ ق.)، به کوشش حمدی، بیروت، الرساله، ۴۱۷ ق؛ المصنّف: ابن ابی شیبہ (م. ۲۲۵ ق.)، به کوشش سعید محمد، دار الفکر، ۴۰۹ ق؛ المصنّف: عبدالرزاق الصنعانی (م. ۲۱۱ ق.)، به کوشش حبیب الرحمن، المجلس العلمی؛ المنتظم: ابن جوزی (م. ۵۹۷ ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر و دیگران، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۴۱۲ ق؛ منتهی المطلب: العلامة الحلی (م. ۷۲۶ ق.)، چاپ سنگی؛ میزان الاعتدال فی نقد الرجال: الذهبی (م. ۷۴۸ ق.)، به کوشش البجاوی، بیروت، دار المعرفه، ۳۸۲ ق؛ الوافی بالوفیات: الصفدی (م. ۷۶۴ ق.)، به کوشش الارنؤوط و ترکی مصطفی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۴۲۰ ق؛ وفيات الاعیان: ابن خلکان (م. ۶۸۱ ق.)، به کوشش احسان عباس، بیروت، دار صادر.

علی غفرانی، حامد قرائتی

۱. شفاء الغرام، ج ۲، ص ۳۰۳-۳۰۴.
۲. امراء مکه عبر عصور الاسلام، ص ۱۱۷.
۳. تاریخ الاسلام، ج ۲۳، ص ۲۸۰؛ تاریخ الخمیس، ج ۲، ص ۳۵۰؛ شذرات الذهب، ج ۴، ص ۸۱.
۴. امراء البلد الحرام، ص ۲۰.
۵. امراء البلد الحرام، ص ۲۰.
۶. غایة المرام، ج ۱، ص ۴۶۸؛ افادة الانام، ج ۳، ص ۷۱.
۷. موسوعة مكة المكرمة، ج ۱، ص ۴۳۸.
۸. التنبيه والاشراف، ص ۳۳۴؛ الكامل، ج ۸، ص ۲۰۷.
۹. الكامل، ج ۸، ص ۲۰۷-۲۰۸؛ تاریخ الاسلام، ج ۲۳، ص ۲۸۰؛ تاریخ ابن خلدون، ج ۳، ص ۳۷۹.

این حمله که به کشتار حج گزاران و غارت اموال حرم و کعبه انجامید، او که از رویارویی با مهاجمان ناتوان بود، همراه بزرگان مکه به حضور ابوطاهر رسید و توقف کشتار و بازپس دادن اموال را خواستار شد. گزارشی دیگر ملاقات وی با ابوطاهر را پس از ربوده شدن حجرالاسود به دست قرامطه و قصد انتقال آن به بحرین دانسته است. در این دیدار، ابن مخلب بازپس دادن حجرالاسود در برابر تحویل تمام اموال مکیان را خواستار شد.^۱

بسیاری از گزارش‌ها از درگیری ابن مخلب با قرامطه در پی رد درخواست او و کشته شدنش حکایت دارند.^۲ اما برخی منابع از نقش او به سال ۳۲۱ق. در جریان بازپس‌گیری اموال برخی از اشراف گزارش کرده‌اند. فاسی در نقد این گزارش، تشابه اسمی ابن مخلب را با یکی از خویشان خود محتمل دانسته است.^۳ صاحب‌نظران سبب بیشتر این اختلاف‌ها را اوضاع وحشت‌آمیز ناشی از کشتارهای قرامطه در آن زمان دانسته‌اند.^۴

۱. تاریخ امراء مکه المکرمة، ص ۳۷۸.

۲. الکامل، ج ۸، ص ۲۰۷-۲۰۸؛ نهاية الارب، ج ۲۵، ص ۲۹۷؛ تاریخ

ابن خلدون، ج ۲، ص ۳۷۹.

۳. شفاء الغرام، ج ۲، ص ۳۰۴.

۴. تاریخ امراء مکه المکرمة، ص ۳۷۸؛ موسوعة مکه و مدینه، ج ۱،

ص ۴۳۸.

◀ منابع

افساده الانام: عبدالله بن محمد الغازی (م. ۱۳۶۵ق.)، به کوشش ابن دهیش، مکه، مکتبه الاسدی، ۱۴۳۰ق؛ امراء البلد الحرام: سید احمد زینی دحلان (م. ۱۳۰۴ق.)، بیروت، دار المتحدده؛ امراء مکه عبر عصور الاسلام: عبدالفتاح حسین راوه، الطائف، مکتبه المعارف؛ تاریخ ابن خلدون: ابن خلدون (م. ۸۰۸ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۱ق؛ تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر: الذهبی (م. ۷۴۸ق.)، به کوشش عمر عبدالسلام، بیروت، دار الکتاب العربی، ۱۴۱۰ق؛ تاریخ امراء مکه المکرمة: عارف عبدالغنی، دمشق، دار البشائر، ۱۴۱۳ق؛ تاریخ الخمیس: حسین بن محمد الدیار بکری (م. ۹۶۶ق.)، بیروت، مؤسسة شعبان، ۱۲۸۳ق؛ التنبيه و الاشراف: المسعودی (م. ۳۷۵ق.)، بیروت، دار الصعب؛ شذرات الذهب: عبدالحی بن عماد (م. ۱۰۸۹ق.)، به کوشش الانزوط، بیروت، دار ابن کثیر، ۱۴۰۶ق؛ شفاء الغرام: محمد الفاسی (م. ۸۳۲ق.)، به کوشش مصطفی محمد، مکه، النهضة الحدیثه، ۱۹۹۹م؛ غایة المرام باخبار سلطنة البلد الحرام: عبدالعزیز بن فهد المکی (م. ۹۲۰ق.)، به کوشش فهیم شلتوت، جده، دار المدنی، ۱۴۰۶ق؛ الکامل فی التاریخ: ابن اثیر علی بن محمد الجزری (م. ۶۳۰ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۳۸۵ق؛ موسوعة مکه المکرمة و المدینة المنورة: احمد زکی یمانی، مصر، مؤسسة الفرقان، ۱۴۲۸ق؛ نهاية الارب: شهاب الدین النویری (م. ۷۳۳ق.)، قاهره، دار الکتب و الوثائق، ۱۴۲۳ق.

سید حامد علی زاده موسوی

